

Filip Šimetin Šegvić
[povijest]

Smrt povjesničara Raula Hilberga

Raul Hilberg, Prof. Ph.D., profesor emeritus političkih znanosti, The University of Vermont, 1991.; vojska SAD-a, 45. pješačka divizija, 1944.-1946.; suradnik istraživanja, War Documentation Project, Alexandria, Virginia, 1951.-1952.; doktorat iz civilnog prava, Columbia University 1955.; član President's Commission on the Holocaust, 1978.-1979.; član, United States Holocaust Memorial Council, 1980.-1988.

Niti godinu dana nakon velike proslave osamdesetog rođendana preminuo je, u subotu 4. kolovoza 2007., u Willistonu, američkoj saveznoj državi Vermont, Raul Hilberg – američki povjesničar i politolog austrijskog podrijetla. Međunarodno je poznat po iscrpnim istraživanjima o Holokaustu kojima je postavio temelje za nova saznanja. Kada je već bilo jasno da mu se bliži smrt, opisao je vlastitu situaciju rekavši skromno: „Dogodit će se ili ovo ili ono.“¹ Do kraja svog života Hilberg je ukazivao i upozoravao na još neotkrivena ili na nedovoljno istražena područja oko teme Holokausta, kao što je uloga Turske ili djelovanje organizacije *Todt* na istoku Europe. I sam je govorio da dosada o Holokaustu znamo „nešto više od 20 posto!“²

RANI ŽIVOT I EMIGRACIJA

Raul Hilberg rođen je 2. lipnja 1926. u Beču. Paradoksalno ili ne, istog je nadnevka, ali 1986. godine, u Njemačkoj započeta poznata debata o kontekstualizaciji i interpretaciji Holokausta (Shoaha) u njemačkoj povijesti nazvana *Historikerstreit*.³

Njegovi su roditelji imali slavenske korijene, majka mu je bila podrijetlom iz Galicije, a otac iz Ukrajine.⁴ Hilberg je odrastao živeći u xx. bečkom okrugu, blizu kanala Dunava uz koji je volio šetati i razmišljati.⁵ „Kada bi govorio njemački jasno bi se raspoznao vrlo svojstveni bečki naglasak,“ rekli bi njegovi poznanici.⁶ Glavni je grad Austrije Hilbergu trinaest godina predstavljao dom i obilježio je njegovo djetinjstvo. Ono je naglo prekinuto u surovim vremenima kasnih 30-ih godina, u kojima su se i imućnije židovske obitelji od Hilbergove, teško snalazile. Iako je Raulova obitelj dočekala *Anschluss* Austrije, uspjela je izbjeći nadolazeće zločine i užase koji su se pod Hitlerovom politikom nadvili nad čitavom Europom. Naime, obitelj Hilberg je 1939. preko Pariza emigrirala na Kubu i tako došla do Sjedinjenih Država 1. rujna 1939., na isti dan kada je u Europi izbio Drugi svjetski rat.⁷

Mladi Raul je naglo napustio svoj rodni Beč i susreo se s njemu dotad potpuno nepoznatim svjetovima Pariza, Havane, Miamijsa i konačno New Yorka. Kasnije je i sam Hilberg izjavio da je *Anschlussom* i pojavom Hitlera njegovo djetinjstvo grubo prekinuto.⁸

U njujorškom Brooklynu Raul Hilberg pohađa Abraham Lincoln High School i kasnije Brooklyn Collage. Isprva ga je otac usmjeravao na kemiju, od koje je ipak brzo odustao. Još od djetinjstva Raul se zanimao za povijest i to, kako sam kaže, isprva preko geografije.⁹ Volio je naime proučavati vrlo detaljni atlas koji mu je poklonio otac još u Austriji. No Hilberg se rano upoznao s klasicima kao što su Dostojevski, Heine i Goethe, a dobro je poznao i glazbu te posebice uživao slušajući Verdijev *Requiem* u izvedbi slavnog talijanskog tenora Beniamina Giglia.¹⁰ Kada je 1944. dobio poziv u američku vojsku Hilberg je prisiljen vratiti se i suočiti se s kaotičnom i razrušenom Europom. U vojsci su brzo prepoznali njegov interes prema zbivanjima u Europi i svijetu pa su ga zadužili da svojim suborcima objašnjava političku situaciju i razloge izbijanja rata.

OTKRIĆE HITLEROVE PRIVATNE BIBLIOTEKE I ZNANSTVENO USMJERENJE

Sasvim slučajno, Hilberg je kao američki vojnik u Münchenu, u knjižnici pokraj stožera NSDAP-a otkrio šezdeset neoznačenih kutija u kojim se nalazila jedva korištena Hitlerova privatna biblioteka. Hilberg je po povratku u svoju novu domovinu Ameriku završio studij prava i političkih znanosti. Odlučio je znanstveno obraditi pitanje koje je ustvari obilježilo njegov dotadašnji život. Pitao se kako je bilo moguće u modernom vremenu ostvariti progone potpuno nedužnog dijela stanovništva, kako je šest milijuna Židova poslano u smrt?¹¹ Kako je došlo do Holokausta?

Holokaust postaje Hilbergovo dominantno područje interesa već od njegova magistarskog rada *Uloga njemačkog činovništva u uništenju Židova iz 1948.* koji je, kao i kasnije doktorski rad uspješno obranio na Sveučilištu *Columbia*. Uskoro potom planira i doktorsku disertaciju pod naslovom *The Destruction of European Jewry* („Uništenje europskog Židovstva“). Slušao je predavanja tada najpoznatijeg židovskog povjesničara Saloa Barona, no najviše utjecaja na Hilbergov rad i stil imao je njegov mentor sa Columbije Franz Neumann autor utjecajne studije *Behemoth*.¹² Iako se po mnogočemu nije slagao sa Hilbergovim tezama, Neumann ga

je pravilno usmjerio na povijesna vrela.¹³ Omogućio mu je da uspostavi kontakt s američkim odvjetnikom Telfordom Taylorom, tužiteljem u Nürnberškom procesu, koji je raspolagao gomilom nesređene građe. Obujam njegova rada rastao je iz dana u dan; samo dokumenata koji su svjedočili o Nürnberškom procesu bilo je gotovo 40.000. Pažljivom analizom Hilberg je uspio Holokaust, riječ koju je tek kasnije počeo koristiti, vrlo uvjerljivo interpretirati kao proces koji se postupno radikalizirao i doveo do konačnih masovnih ubojstava.¹⁴ A u tome procesu, po Hilbergu, su podjednaku ulogu imali državna birokracija, stranka, vojska i gospodarstvo.¹⁵

HILBERGOVI POČECI – RAD ZA WAR DOCUMENTATION PROJECT

U poslijeratnim godinama Sjedinjene Države su se odlučno okrenule nasuprot Sovjetskom Savezu i duboko uronile u dugotrajne hladnoratovske kombinacije. Bilo je važno zaključiti poglavlje Drugog svjetskog rata u Nürnbergu i krenuti dalje, s čistom i novom Njemačkom, na strani zapadnih saveznika. Takva situacija značila je i pokretanje novih projekata – a jedan od njih bilo je istraživanje njemačkih dokumenata vezanih uz istok Europe, s ciljem da se sazna što više o Sovjetskom Savezu, Crvenoj armiji i njihovim eventualnim slabostima. Projekt je nazvan *War Documentation Project*, a vodio ga je iskusni bibliotekar i znalac ruskog Fritz T. Epstein, otac kasnije proslavljenog povjesničara Klausea Epsteina. Profesor Neumann je 1951. preporučio Hilbergu da se priključi projektu, pa je ovaj je pristao.¹⁶ Međutim, Hilberg nikada nije uspostavio dobar odnos sa Epsteinom u čije je sposobnosti otvoreno sumnjao. S druge strane Epsteinu je bilo jasno da se Hilberg zadatka primio s ciljem da istraži dokumente potrebne za svoj osobni projekt. I zaista, rad na *War Documentation Projectu* Hilbergu je dobro služio; to su bila osnovna tri koraka – represija, zatvaranje, uništenje Židova od kojih se sastojala politika nacističke Njemačke, i četiri kategorije – državni aparat, armija, industrija i partija, koje su tu politiku podupirale, a koje je Hilberg već prije, uz

pomoć vjernog mu prijatelja Ericha (Erica) Mardera uspostavio. No sada je u dokumentima nalazio konkretni materijal kojime je uspio ispuniti dio svoje teorije.¹⁷

Ipak, loš odnos s voditeljem projekta Hilberga je na kraju stajao napuštanja projekta. Za Hilberga je uslijedilo teško razdoblje. Njegov mentor i zaštitnik Franz Neumann poginuo je u automobilskoj nesreći u Švicarskoj. Jedva je našao novog mentora. Zatim se morao suočiti s problemima tipičnima za pedesete. To su bile reforme u sustavu obrazovanja Eisenhowerove administracije, koje su mnoge ratne veterane usmjeravale na akademske karijere pa je i konkurencija porasla; položaj Židova na privatnim sveučilištima nije bio uvijek dobar, a k tome je i tema njegove disertacije bila „teška.“ Hilberg se okušao kao predavač na raznim zabačenim mjestima zemlje, od njujorškog *Hunter Collegea* sve do portorikanskog sveučilišta u Mayaguezu.¹⁸

THE DESTRUCTION OF EUROPEAN JEWS, HILBERGOVA ŽIVOTNA SIMFONIJA

Hilberg je 1955. prihvatio asistentsko mjesto na fakultetu u Burlingtonu u saveznoj državi Vermont. Tom je malom fakultetu Raul Hilberg ostao vjeran sve do kraja svoje karijere. Istovremeno je marljivo radio na svom djelu, danima pišući olovkom stranice i stranice analize dokumenata, koje bi kasnije čitao samo najužim prijateljima. Čak ni svom mentoru, profesoru Neumannu nije pokazivao ništa do samoga kraja. Pisati djelo koje objašnjava proces uništenja Židova 1950-ih nije bilo lako. Pronaći predloške ili oslonce u literaturi nije bilo moguće. Hilberg je osamljeno u stanu svojih roditelja slagao i sistematizirao dokumente.¹⁹ Ako i jest našao predložak, on nije bio na području historiografije, dapače, ni literature općenito. Bili su to Mozart i Beethoven, oba genija na sebi svojstven način, česti gosti večernjeg programa njujorškog radija. Hilbergov princip zaista je sličan Beethovenovom, koji je kada je komponirao finale treće simfonije („Eroica“) namjerno upario prvu sa zadnjom sekvencom, drugu s predzadnjom i tako dalje. Slično je i Hilberg rad podijelio na dvanaest poglavlja, pri čemu se prvo poglavlje tematski reflektiralo u zadnjem, a drugo u predzadnjem. Najduže poglavlje govori o deportacijama Židova. *Andante moje kompozicije* za to je poglavlje govorio Hilberg, u kojemu se brojne varijacije teme neprestano isprepliću. A i pri svršetku svakog poglavlja Hilberg se trudio jasnim rečeničnim konstrukcijama i pažljivim odabirom riječi ostaviti što jaču impresiju, baš poput Beethovenovih nadahnutih i snažnih svršetaka.²⁰

U kasnim 1950-ima Hilberg je uporno tražio izdavača koji bi objavio njegov preko osamsto strana „teški“ *magnum opus*, djelo koje je dotada već daleko nadišlo granice obične doktorske studije. Na tržištu se tada nije moglo naći mnogo sličnih djela – izdvajala su se samo djela Leona Poliakovca *Le Bréviaire de la Haine: Le IIIe Reich et les Juifs* („Brevijar mržnje: Treći Reich i Židovi“)²¹ i *The Final Solution* („Konačno rješenje“) Geralda Reitlingera²² koja su izašla 1951., odnosno 1953. godine. Međutim, Hilbergovo djelo nadmašilo je i po opsegu i po značaju postavljenih teza oba. No Hilberg nije uspijevaio pronaći izdavača, pratila ga je negativna ocjena tek nedavno osnovanog spomen-mjesta *Yad Vashem*, koja je cijelom djelu pridala nepovoljnu etiketu. Naime, u kratkom je obrazloženju stajalo da Hilberg

koristi samo njemačke izvore, a izbjegava „primarna vrela na hebrejskom i jidišu,“ a da se njegove teze ne podudaraju s mišljenjima stručnjaka Yad Vashema.²³ Redom su njegovo istraživanje, odnosno proširenu disertaciju odbijali izdavači sa raznih sveučilišta, Princetona, Oklahome...²⁴ Objavio ju je tek 1961.! Nakon šest godina potrage za izdavačem, i raznih peripetija djelo je pristala objaviti mala izdavačka kuća *Quadrangle Books* iz Chicaga.²⁵ Još dvadeset godina trebalo je čekati za prvo njemačko izdanje, gdje je knjiga pod naslovom *Die Vernichtung der europäischen Juden* objavljena 1982. u maloj alternativnoj izdavačkoj kući, no znanstveni prijem doživljava tek početkom 1990-ih kada je objavljuje Fischer Verlag.²⁶ Naime, iako je već 1967. knjiga ponuđena njemačkom izdavaču džepnih knjiga *Rowohlt Verlagsu*, projekt nije realiziran. Fritz J. Raddatz, poznati njemački spisatelj i lektor, obrazložio je odbijanje projekta slijedećim riječima: „Izdavačka kuća je već odviše „opterećena“ aktualnim projektima, i ne namjerava te iste žrtvovati.“ Mao Ce-Tung, Che Guevara i Daniel Cohn-Bendit neki su od autora tih „aktualnih projekta“ koje spominje Raddatz.²⁷ Njemačka revolucionarna ljevica tada nije bila zainteresirana za to razdoblje povijesti. Trebalo je čekati razdoblje velikih promjena u 90-ima. Tek tada je manja, opet ljevičarska izdavačka kuća *Olle & Wolter* odlučila objaviti knjigu.²⁸ Hilbergov prikaz tragedije kao rezultat represivne mašinerije destrukcije umjesto spleta führerovskih naredbi u Njemačkoj je tada naišao na (ne)očekivanu pozitivnu recepciju. Hans Mommsen (inače praukun nobelovca Theodora Mommsena) i generacija mladih povjesničara koju predstavljaju Götz Aly, Dieter Pohl i Christian Gerlach²⁹ barem se djelomično nadovezuju na Hilbergovu struju.³⁰ Jürgen Matthäus, također povjesničar Holokausta mlađeg naraštaja, Hilbergovo *Uništenje* ističe kao prijelomno u istraživanju Holokausta.³¹ Zaista 1961. godina prijelomna je u historiografiji Holokausta. Hilberg svojom knjigom postavlja nove temelje rasprave i što je još važnije, ukazuje na nove putove kojima se dolazi do odgovora na ključna pitanja. Također, poslužila je i kao inspiracija i vodilja za bezbrojne daljnje studije i rasprave, primjerice poznati esej francuskog filozofa Alaina Besançona *Zla kob stoljeća*.³² S druge strane, kako je i sam Hilberg u brojnim razgovorima istaknuo, čim je knjiga izdana on je postao meta ekstremno desničarskih i neonacističkih skupina. Njegova su istraživanja također kritizirali i revizionisti među kojima se pogotovo istaknuo Francuz Robert Faurisson.³³

The Destruction of European Jews kapitalno je djelo, temelj kojim se rasprava prenosi na nove razine. Početne stranice knjige posvećene su kratkom pregledu židovske povijesti u Europi, odnosno u njima je demonstriran razvoj antisemitizma – od 4. stoljeća i Konstantina, kada je prevladavala opcija (prisilnog) pokrštavanja Židova, do njihova protjerivanja koje se kao alternativa nametnulo u srednjem vijeku i konačno do definiranja plana „Konačnog rješenja,“ ponovno kao alternativa na neuspjelo protjerivanje.³⁴ U tom dijelu prikazan je zanimljivo osmišljen dijagram tipičnog židovskog ponašanja.³⁵ Raul Hilberg postavlja teze koje su ondašnje čitateljstvo zasigurno šokirale ili iznenadile: **1)** Hilberg racionalnom analizom dokazuje suučesništvo svih državnih organa Trećeg Reicha i odbacuje dotadašnje viđenje Njemačke kao zavedene i obmanjivane nacije koju je šaka nacističkih ideologa prevarila; **2)** Objasnjava se promašaj politike židovskih zajednica, koje nisu pružale otpor režimu, već su ekonomskom kalkulacijom

potpuno pogrešno računale da počinitelj neće „uništiti ono što mu donosi profit.“³⁶ Dapače, njihovo je ponašanje doprinijelo uspješnom provođenju politike uništenja. Naravno, obje su teze podržane stotinama dokumenata i tisućama bilježaka. Time je Hilberg ukazao na pravi put rješavanja i pomicanja pitanja. Naime upravo su empirijske osnove na kojima je djelo utemeljeno, trebale olakšati njemački *Historikerstreit* i osloboditi prostor za odgovore na sva pitanja, bez obzira koliko ona bila apsurdna.

Također, odredio je osnovne korake operacije uništenja Židova u Europi – definiranje žrtava (u grupe), njihova koncentracija i uništenje. Tome je pridodao i gospodarske kategorije koje u modernom svijetu nužno slijede osnovne korake. Shematski prikazano po koracima to bi bilo:

Definiranje – otpuštanje zaposlenika i oduzimanje poduzeća – **koncentracija**
– izrabljivanje i izgladnjivanje – **uništenje** – zapljena osobnih posjeda.³⁷

Proces uništenja (*Vernichtungsprozeß*) Hilberg je podijelio u dva perioda – vrijeme emigracije (1933.-1940.) i istrebljenja (1941.-1945.). Tri prije spomenuta koraka prema Hilbergu su uvedena najkasnije 1940. godine, no administrativni proces nije prekinut tom promjenom kursa odnosno početkom perioda istrebljivanja.³⁸

Hrvatsku, uz Slovačku, Hilberg naziva primjerom *par excellence* satelitske države Trećeg Reicha, a njen režim klerikalno-fašističkim. U slučaju Slovačke Hilberg se oslanja i na analizu ekonomske situacije u predratnoj Slovačkoj, šireći tako gledanje s uskog područja političke karakterizacije Slovačke kao marionetne tvorevine.³⁹ Ustaški režim promotren je u sklopu većeg, preciznijeg, centralnijeg mehanizma u Berlinu.⁴⁰ Hilberg je u politici „Konačnog rješenja“ i uništenja Židova istaknuo i ukazao na one na koje sud u Nürnbergu nije mogao – stare pruske generale i vojnike, njemačke nacional-konzervativne voditelje željeznica (*Reichsbahnleiter*), birokrate, liječnike, kemičare...

Hilberg se 1980-ih godina više počeo okupirati problemom geta u Varšavi, objavljujući članke o odnosu *Judenrata* i nacističke vlasti, funkcioniranju Židova unutar poljskih geta, itd. Oni su, naravno, povezani s prikupljanjem novih vrela i bilježaka.⁴¹ Međutim, njegova je „opsesija“ njemačkim birokratskim aparatom i dalje prisutna. Svakim člankom Hilberg podupire na neki način teze iz svog glavnog djela. Neka druga djela Raula Hilberga, poput onoga izdanog 1992. pod naslovom *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish catastrophe, 1933-1945* („Počinitelji, žrtve, promatrači; Uništenje Židova 1933.-1945.“) razrađuju osnove koje je sam postavio davno prije. Za tu knjigu, prema riječima autora, inspiraciju mu je ponovno dala umjetnost. Ovaj put ne glazbena, već likovna umjetnost. Ljeto 1961. je Hilberg proveo uglavnom šeućuci muzejima Europe. Muzeji su sami po sebi inspirativna mjesta. S iskustvom čovjek može polagano učiti razlike u postavu izložba pa i u politici muzeja. Koja slika ide kamo? Tko je na centralnom mjestu, a tko u sporednoj sobici? Vjerojatno su ta i slična pitanja inspirirala Hilberga da u novom djelu povuče jasne vertikale i napravi tri samostalne i ravnopravno proučene grupe, one koje su već naslovom intonirane, i to *počinitelji, žrtve i promatrači*. Posvetio se *počiniteljima* i napravio ih „vidljivijima,“ odgovorivši tako na kritike

njemačkih povjesničara koji su mu predbacivali da je počinitelj kod Hilberga previše „amorfan.“⁴² Vrlo je interesantno uspio uključiti vrela i podatke koje je prikupio o kategoriji ljudi koje je nazvao *promatračima*, nastojeći oslikati njihov način razmišljanja i dileme. Trudio se prikazati i anonimne *žrtve*, portretirati ono što povijest drži u sporednoj sobici.⁴³ U tome je i uspio. Jednostavnošću koja je zavidna, on stvara jasne kategorije i oslikava okolnosti, uvjete i činjenice koje su ih stvorile, (svjesno) izostavivši kategoriju pomagača, kojih je bilo premalo. Hilberg je i u toj knjizi ostao dosljedan samome sebi – iako je Adolfu Hitleru posvetio više vremena, izbjegao je nabranje „krupnih riba.“ Nije se upustio ni u nepotrebne mitologizacije, nešto što mnoga djela o Holokaustu i danas teško izbjegnju. S druge strane, svoje je remek-djelo, kako su prolazile godine, prilagođavao vremenu i u nekim gledištima mijenjao i nadopunjavao. U drugom izdanju knjige ublažio je analizu odgovornosti, odnosno nije više inzistirao na tome da su Hitlerove dvije odluke iz proljeća i ljeta 1941. pokrenule „Konačno rješenje,“ već je Hitlera postavio kao ideologa, proroka i onoga koji je imao viziju tog istrebljenja. Takvom je promjenom Hilberg demonstrirao ono, što je u historiografiji Holokausta danas sve češće – kompromisni model.⁴⁴ Treće englesko izdanje Hilbergove knjige pak završava s osvrtom na genocid u Ruandi, koji je Hilberg svjesno završio otrcanom i danas upitnom rečenicom „povijest se ponavlja.“⁴⁵

Sva su Hilbergova djela obilježena važnim odlikama modernog povjesničara; osnovne su postavke jednostavne i jasne, racionalno posložene i sustavno argumentirane. Danas spadaju u klasike proučavanja Holokausta i visoko su na cijeni. Između ostaloga, *The Destruction of European Jews* je izrazito cijenio američki majstor Stanley Kubrick koji je knjigu želio prenijeti na filmsko platno. No to kao da nije bilo suđeno. U osamdesetima su Kubricka prijatelji odgovorili od takvog projekta.⁴⁶ Kasnije, nakon što je vidio *Schindlerovu listu*, film za koji je govorio da ipak nije o Holokaustu, odnosno „šest milijuna mrtvih Židova“ već o „šest stotina preživjelih“ Kubrick je ponovno dobio poticaj za ekranizaciju Hilbergove knjige. No Hilberg tada nije imao vremena, a Kubrick je krenuo u snimanje filma *Oči širom otvorene*, svog zadnjeg ostvarenja. Ostaje nam tek da zamislimo kako bi Kubrick, majstor vizualnog i boja, uspio prikazati temu Holokausta?⁴⁷

NASTAVAK BORBI I „PRIZNANJA“ DRUGIH POVJESNIČARA

Dakako nakon što je knjiga konačno tiskana uslijedile su reakcije. Problemi oko izdavača ukazivali su da neće u prvi mah biti mnogo zagovornika. I zaista, djelo se teško prihvaćalo. Nije bio više samo problem u temi. Za neke je stil bio odveć neprivaćan, za druge „prenjemački.“ O tome nam svjedoče najbolje tri primjera: razvikana knjiga Lucy S. Dawidowicz *The Holocaust and the Historians* („Holokaust i povjesničari“) iz 1982., recenzija Hilbergove knjige Nathana Ecka u *Yad Vashem studies* i tekstovi slavne Hanne Arendt.⁴⁸ Prva je knjiga izazvala široke kritike. Čudna povijest istraživanja Holokausta i njegovih istraživača, na svojih 181 stranice, već na prvi pogled ne ulijeva povjerenje. Stil i ton autorice je vrlo oštar. Lucy Dawidowicz u njemu se postavlja kao neporecivi autoritet. No djelo je postalo zapamćeno po onome što je propušteno, izostavljeno i zaboravljeno

prije nego po nečemu drugom. *The American Historical Review* prenosi kako je autorica zaboravila ili prešla preko monografija Poliakova, Reitlingera, Adlera, Adama, T. Taylora, Browninga, Höhnea, A.J.P. Taylora, ...i Raula Hilberga. Pažljivijim čitanjem pronaći će se dva osvrta na Hilbergov rad – na 121./122. i 178. stranici. Tek dva kratka pasusa, ali kakva! U prvome se „Uništenje europskog židovstva“ spominje odmah nakon kritike poljskog komunističkog povjesničara Czesława Madajczyka koji je židovske patnje pokušao podrediti patnjama Poljaka. Madajczyk je predstavljao paradigmu za poglavlje *History Done, Redone, and Undone* („Povijest napisana, prepravljena i opozvana“); Hilberga je autorica okrivila da je u svom djelu dao „materijal“ Madajczykju za tako radikalna zastranjenja, i to još lažni.⁴⁹ Drugo spominjanje Hilberga objašnjava kako je od njega krenula iskrivljena teza o pasivnosti i neučinkovitosti židovskog otpora.⁵⁰

Nathan Eck iznio je doista oštru kritiku Hilbergovog djela, optuživši samog autora da je vjerojatno motiviran „mržnjom prema samom sebi, odnosno svim ljudima,“ a da djelo „nije ozbiljna studija.“⁵¹ Pisanje Hanne Arendt možda je i bolji primjer. Autorica se do 60-ih godina bavila zvučnim temama totalitarizma, autoriteta u politici i slobodi. Međutim intenzivno se uključila i u komentiranje suđenja Adolfu Eichmannu. U poznatoj knjizi *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (*Eichmann u Jeruzalemu: izvještaj o banalnosti zla*; 1963) i ranijim člancima autorica nekoliko puta spominje i citira Hilberga. Tako su je recenzenti „uparili“ s Hilbergom.⁵² No, uskoro je Arendt krenula o Hilbergu i njegovom radu govoriti negativno. Ocjena o *Eichmann u Jeruzalemu* bila je takva da je Hilbergovo „standardno“ djelo važan doprinos koji se neće moći zaobići. Kasnije, u pismu Karlu Jaspersu (objavljeno 1985.) Arendt naziva Hilberga „podosta glupim i ludim.“ Uvidjela je naime da je on taj koji u svom djelu propagira židovsku „želju za smrću,“ „autodestruktivnost“ („*Todeswunsch*“).⁵³ Za *The Destruction of European Jews* kaže „radi se o standardnom djelu, uz koje dotadašnje studije ispadaju doista zastarjele. Autor je naime petnaest godina proveo radeći na vrelima. Knjiga bi bila perfektna da nema zavodljivog prvog poglavlja po kojemu se vidi da autor nema puno pojma o njemačkoj povijesti.“⁵⁴ Nije jasno po čemu to autorica zaključuje. Radi li se tu o Hilbergovim razmatranjima spisa Martina Luthera, u kojima primjećuje antisemitizam? Ili promišljanje o Njemačkoj u xx. stoljeću, prije 1933.? To ostaje nejasno. Bilo kako bilo, od Hanne Arendt mnogi autori dalje komentiraju i citiraju Hilberga, pogrešno shvaćajući djelo. Gotovo svaki tekst koji razmatra nacističke zločine detaljnije citira Himmlera koji govori kako „osam milijuna dobrih Nijemaca, a svaki od njih imao je svojeg poštenog Židova. Očito, ostali su svinje, ali ovaj je konkretni Židov prvorazredan.“ Od *Eichmanna u Jeruzalemu* pa sve do *Bespuća povijesne zbiljnosti*.⁵⁵ Dakako, Hilberg nije ostajao dužan, pogotovo u polemici s Hannom Arendt. Tako je za njenu knjigu o podrijetlu totalitarizma (koja je u Velikoj Britaniji izašla pod nazivom „*The Burden of Our Time*“, a u Sjedinjenim Državama pod nazivom „*Origins of Totalitarianism*“) nazvao teškim štivom, knjigu „bez strukture“ koja „uopće ne govori o totalitarizmu“ i „od koje nije ništa naučio pa ju je bacio.“⁵⁶

Hilberg je upozoravao na kompleksnost Holokausta i događaja tog vremena, ali i na mogućnost da pretjerana specijalizacija, „prespecijalizacija,“ čitavu temu

previše odmakne od povijesnog konteksta. Borio se protiv pogrešne mitologizacije Holokausta u Izraelu, Sjedinjenim Državama i Njemačkoj. Upozoravao je da je krivo prenaglašavati Holokaust, izdvajati ga u izoliranu i neponovljivu cjelinu. Po tome je pristupu bio suprotstavljen većini stručnjaka, pa i Hanni Arendt. U intervjuu za njemački *Die Welt* Hilberg je sam rekao da niti radnja niti sam Eichmann ne mogu biti banalni u knjizi Hanne Arendt. Tipično, Hilberg nije htio produbiti polemiku, već je samo jasno odgovorio kako on gleda na Eichmannovu ulogu.⁵⁷

Čini se da je njegov racionalan pristup temi izazvao i brojne nesporzume. Ovdje su navedeni tek neki kritičari, a bilo ih je mnogo više, od stručnih kolega do šire javnosti. Nikada mu kolege u struci nisu oprostili navodno oštru osudu židovskog ponašanja. Čak je Saul Friedländer to povezoao s Hilbergovim navodim namjernim izbjegavanjem memoara i dnevnika kao vrela Holokausta.⁵⁸ Ipak, Friedländer je Hilbergu priznao važnost, kada je njegovo djelo nazvao potpuno „mjerodavno.“⁵⁹ Događalo se da je Hilberg prekidao usred predavanja ili da je protestiranje dijela publike onemogućilo njegovo izlaganje. No, doživljavao je ponekad i ovacije. Profesor Neumann upozoravao je svog pulena na takvu sudbinu. Je li se ona obistinila? Sasvim sigurno jest. Je li Hilbergov doprinos istraživanju Holokausta, povijesti i znanosti izrazito vrijedan? Ponovno, sasvim sigurno jest. Ukazao je na put, put koji zahtijeva talent, stanovitu potrebu za savršenim, ugrađeni perfekcionizam, istančan pristup građi, povijesnim vrelima ali i hrabrost i odlučnost.

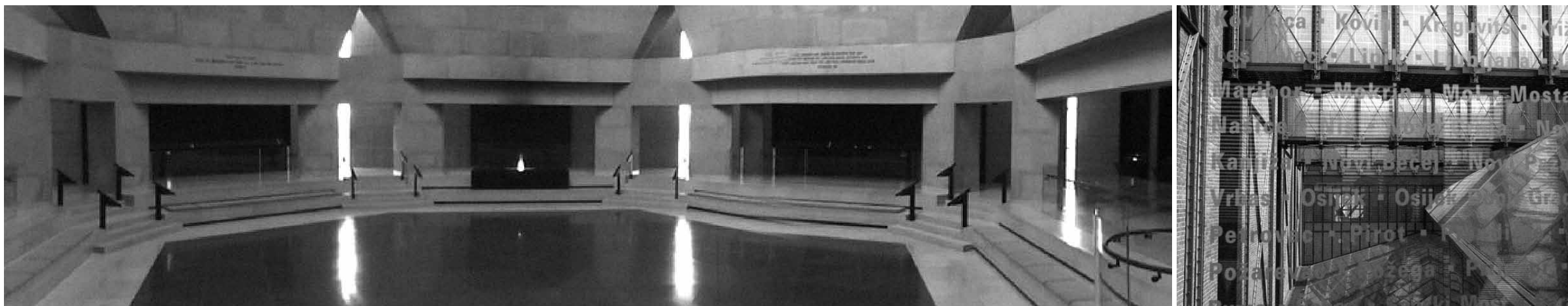
USHMM, ADAMA CZERNIAKOWA, SHOAH

Raul Hilberg je sudjelovao na brojnim projektima, kao što je pokretanje *United States Holocaust Memorial Museum (USHMM)*, spomen-muzeja Holokausta iz 1979./80. Obnašao je dužnost predsjednika komisije (1978.-1979.), bio je član vijeća muzeja (1980.-1988.) i sudjelovao u samoj arhitektonskoj izvedbi. Hilberg je svoje viđenje toga perioda pokušao objasniti arhitektu Jamesu Ingu Freedu.⁶⁰ Želio je ukazati da su većina muzeja i instituta (kao uostalom i publikacija) usmjerena na

počinitelje, a ne na obične, anonimne žrtve. Želio je naglasiti i individualnost žrtava. Djelomično je i uspio, jer u muzeju u Washingtonu postoji predio s fotografijama žrtava koji se naziva „*Hilberg wall*“ („Hilbergov zid“).⁶¹ Ipak, neke zamisli, poput one da se postavi ispražnjeni željeznički vagon ili u manju sobu stavi jedna prazna kanta plina ciklon-B nisu izvedene kako je to izvorno zamišljeno.⁶²

Također je Raul Hilberg uređivao dnevnik predsjednika *Judenrata* Varšavskog geta Adama Czerniakowa (1939.-1942.) koji su 1979. i objavljeni. Uspjelo mu je okupiti dobar redaktorski, lektorski i prevodilački tim (ponajprije treba istaknuti vrlo hvaljen prijevod s poljskog Stanislava Starona), i potresni život Czerniakowa istražiti do detalja.⁶³ Za to mu je trebalo punih šest godina. Materija i građa koju je Hilberg prikupio uvelike je korištena u izvanžanrovskom filmu Claudea Lanzmanna *Shoah* (1985.) o Holokaustu. Po konceptu zamišljenom na vrlo nekonvencionalan način, sam autor ga naziva „topografskim filmom.“⁶⁴ Lanzmann pasivan, prigušen i mučan krajolik i pruge koje simbolički prikazuju put u smrt, miješa s iskazima osobe koja predstavlja povjesničara Holokausta – Raulom Hilbergom.⁶⁵ U nekoj vrsti intervjuua Hilberg čita dokumente koje je sam prije snimanja odabrao i priredio. Komentira Czerniakow dnevnik i objašnjava događanja koja su u njemu zabilježena. Način snimanja, ali i Hilbergova živa gestikulacija te upečatljiv i miran ton kojim govori, filmu daju dodatnu posebnost i težinu. Jednostavnošću njegovog izražavanja i njegovih misli, uspijeva gotovo nevjerojatno duboko doprijeti do gledatelja i dovesti ih do srži problema. Tako Hilberg demonstrira vještinu vrhunskog povjesničara vrlo neobičnim sredstvom. Na kraju razgovora, sam Lanzmann je Hilbergu rekao – *pa ti si bio Czerniakow!*⁶⁶ Nije li to pravo priznanje za povjesničara, ono u duhu XIX. stoljeća i Rankeovskih „uživljavanja?“

Raul Hilberg je često davao intervjuue i bez oklijevanja komentirao aktualna svjetska događanja vezana uz Holokaust, ali i šire.⁶⁷ Ipak nikada nije ulazio u otvorene polemike i napade na neistomišljenike. Iako je osuđivao pojedince koji

poriču postojanje Holokausta, nikada se nije zalagao za zabranjivanje njihovih radova. Dapače, u nekoliko prilika izjavio je kako je dobro što i oni postoje, jer se na taj način postavljaju pitanja za koja svi misle da su odavno već odgovorena. Hilberg je jednostavno uviđao da je područje njegova bavljenja toliko veliko i zahtjevno, da se sustavnim istraživanjem dolazi do konkretnijih pomaka i odgovora lakše od ulaženja u polemike. Shvaćao je da je teško očekivati da će analiza Holokausta pružati cjelokupnu sliku prošlosti; tisuće stranica svojih radova, više izdanja i prijevoda njegovih djela,...sve je to Hilberg gledao ispravno kao jedan doprinos, jedan dio. Radio je u najtežim uvjetima, bez ikakve pomoći ili savjeta struke, bez šire akademske podrške, strpljivo podnoseći kritike i kontroverze koje kao da nikada nisu prestajale.⁶⁸ Odnosio se prema vrelima profesionalno, kritički. Znao je kako im pristupiti, kako tražiti ono što je duboko skriveno u njima i to preraditi u tekst.⁶⁹ Bio je rođeni istraživač-znanstvenik, uvijek u potrazi za istinom. Michael Neumann, ugledni profesor filozofije na sveučilištu u Ontariju za Hilberga je rekao: *bio je i više nego briljantan; bio je snažan (...); kao da nije bio u stanju odlučiti se za kraći put ili brzo rješenje, a pogotovo za neiskren odgovor. Duboko u sedamdesetim [godinama], držao se i govorio kao čovjek upola mlađi od sebe, pričao je priče kao da se nalazi u gostionici a ne u naslonjaču. Bio je svoj čovjek, bez srama, čak i kad nam je bez imalo dvojbi rekao da uvijek glasa za republikance. Čini se da nije mogao ništa reći što bi bilo nejasno, nezanimljivo, nesređeno. No nije ni živio skučen u vlastitom svijetu svoje genijalnosti.*⁷⁰

Raul Hilberg dočekao je i zaslužene pohvale. Danas su njegova djela, od kojih još treba navesti i *Sources of Holocaust research: An analysis (Vrela istraživanja Holokausta: analiza)* iz 2001., elementarna literatura u studiju Holokausta. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja. Mlađa generacija njemačkih povjesničara Holokausta u Hilbergu je pronašla inspiraciju, poticaj za daljnja istraživanja i promjenu pristupa. Njegov rad im je poslužio kao paradigma. Hans Mommsen nazvao je Hilberga *nestorom* historiografije.⁷¹ Potkraj života posjetio je i svoj rodni

Beč. Napravio je istu šetnju po Augartenu (jedan od gradskih vrtova) koju je radio i u djetinjstvu, posjetio svoju ulicu.⁷² Beč se nije promijenio mnogo, pogotovo ne u tom predjelu. Ali Hilberg sasvim sigurno jest. On je sada bio samo stranac, posjetitelj. Ne treba sumnjati da je taj posjet Hilbergu mnogo značio. Čitav život ga je pratio *image* mirnog i povučenog vermontskog profesora i istraživača. Iza sebe je ostavio suprugu Gwendolyn i djecu Davida i Deboru.⁷³ Jednom je prilikom izjavio:

Pitanja vezana uz Holokaust nisu namijenjena amaterima niti neukim ljudima, niti filozofima; to su pitanja za one koji poznaju jezike i povijest, političke znanosti i ekonomiju, za one koji su upoznati s korijenima rasprave. Danas tema Holokausta više nije kao nekada predmet rasprave za laike.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE:

1961. *The Destruction of European Jewry*, Chicago: Quadrangle Books.
1971. (Ur.) *Documents of destruction: Germany and Jewry, 1933-1945*, Chicago: Quadrangle Books.
1979. (Ur. et. al.) *The Warsaw diary of Adam Czerniakow: Prelude to Doom*, NY: Stein & Day.
1988. *The Holocaust today*, Syracuse University Press.
1992. *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish catastrophe, 1933-1945*, NY: Harper Collins/Aaron Asher Books.
1995. The Fate of the Jews in the Cities. U: *What kind of God: Essays in honor of Richard L. Rubenstein*, ur. Raul Hilberg, et. al. University Press of America.
1996. *The politics of memory: The journey of a Holocaust historian*, Chicago: Ivan R. Dee.
1998. German railroads: Jewish souls, *Society*, 35/2, 162-174.
2001. *Sources of Holocaust research: An analysis*, Chicago: Ivan R. Dee.
2005. Ghetto Formation. U: *The Holocaust: a reader*. Ur: Simone Gigliotti i Berel Lang. Wiley-Blackwell: 124-173
2007. The Development of Holocaust Research: A Personal Overview, *Yad Vashem studies*, 35/2, 21-35.

I. LITERATURA

- Aly, Götz 2008. *Unser Kampf 1968- ein irritierter Blick zurück*, Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- Arendt, Hannah 2000. Eichmann u Jerusalemu: Izvještaj o banalnosti zla. *Šoa – prošlost koja nas prati*, Europski glasnik 5.
- Berg, Nicolas 2003. *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker: Erforschung und Erinnerung*, Wallstein Verlag.

- Browning, Christopher R 2007. Raul Hilberg, *Yad Vashem studies*, 35/2, 7-20.
- Charlesworth, Andrew 2004. The Topography of Genocide. U: *The Historiography of the Holocaust*. Ur: Dan Stone. London: Palgrave-Macmillan: 216-253.
- Dawidowicz, Lucy S. 1997. *The Holocaust and the Historians*, Cambridge & London: Harvard University Press.
- Friedländer, Saul 2007 (a). *Den Holocaust beschreiben: auf dem Weg zu einer integrierten Geschichte*, Wallstein Verlag.
- Friedländer, Saul 2007 (b). *Nachdenken über den Holocaust*, München: C.H.Beck.
- Hilberg, Raul 1982. *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Berlin: Olle & Wolter.
- Hilberg, Raul 2003. (a). *Täter, Opfer, Zuschauer: Die Vernichtung der Juden 1933-1945*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Hilberg, Raul 2003. (b). *The Destruction of European Jewry*, New Haven: Yale University Press.
- Hilberg, Raul 2005. (a). Ghetto Formation. U: *The Holocaust: a reader*. Ur: Simone Gigliotti i Berel Lang. Wiley-Blackwell: 124-173
- Hilberg, Raul 2005. (b). Incompleteness of Holocaust Historiography. U: *Gray zones: ambiguity and compromise in the Holocaust and its aftermath*. Ur: Jonathan Petropoulos i John K. Roth. Berghahn Books: 81-93.
- Hilberg, Raul 2007. (a). *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Hilberg, Raul 2007 (b). The Development of Holocaust Research: A Personal Overview, *Yad Vashem studies*, 35/2, 21-35.
- Hilberg, Raul 2008. *Unerbetene Erinnerungen: Der Weg eines Holocaust-Forschers*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Kronenberg, Volker 2008. *Zeitgeschichte, Wissenschaft und Politik: der „Historikerstreit“ – 20 Jahre danach*, Wiesbaden: Gabler Wissenschaftsverlage.
- Lexikon des Holocaust*. S. v. Holocaust, Shoah. München: Verlag C.H.Beck, 2002: 100-101.; 214-215.
- Matthäus, Jürgen 2004. Historiography and the Perpetrators of the Holocaust. U: *The Historiography of the Holocaust*. Ur: Dan Stone. London: Palgrave-Macmillan: 197-216.
- Michman, Dan 2004. Jewish Leadership in Extremis. U: *The Historiography of the Holocaust*. Ur: Dan Stone. London: Palgrave-Macmillan: 319-341.
- Rozett, Robert 2004. Jewish Resistance. U: *The Historiography of the Holocaust*. Ur: Dan Stone. London: Palgrave-Macmillan: 341-364.
- Stone, Dan 2004. Memory, Memorials and Museums. U: *The Historiography of the Holocaust*. Ur: Dan Stone. London: Palgrave-Macmillan: 508-533.
- Tudman, Franjo 1994. *Bespuća povijesne zbiljnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

II. MULTIMEDIJA

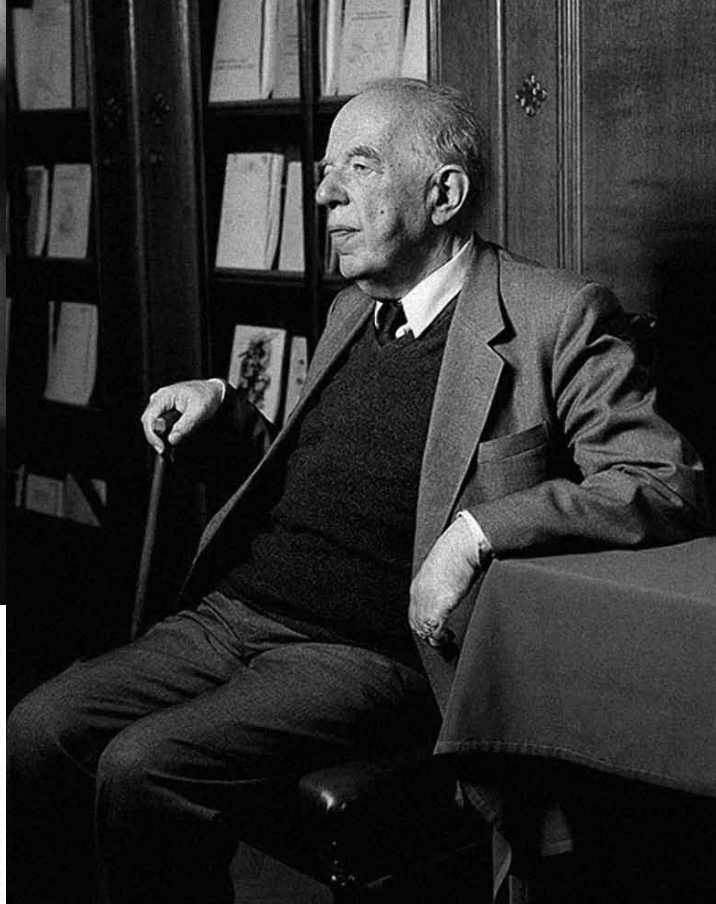
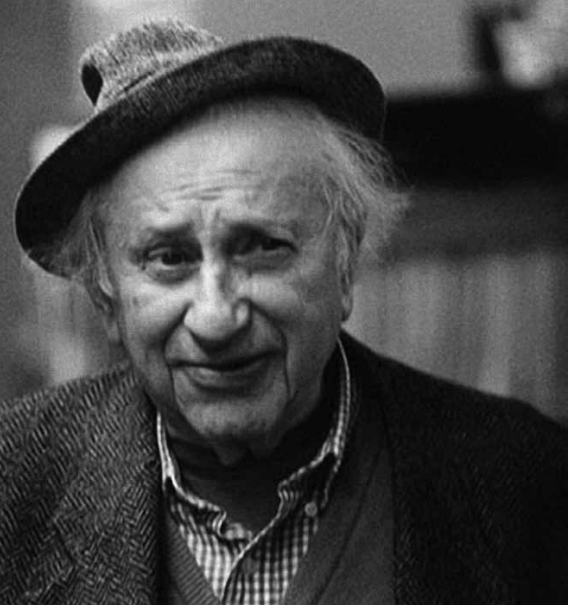
- www.hist.uni-hannover.de/kulturarchiv/ns-zeit/holocaust/dokumentarfilme/shoa/
- www.usmmm.org
- www.lockergnome.com
- www.visual-memory.co.uk
- www.counterpunch.org/neumann08152007.html
- www.nzz.ch/nachrichten/startseite/article8
- www.ihr.org
- www.welt.de/print-welt/article581968/Eichmann_war_nicht_banal.html
- Lanzmann, Claude. *Shoah*. Historia; Les Films Aleph; Ministère de la Culture de la République Française, 1985.

III. SLIKE

- Slika I. Raula Hilberga preuzeta s internet stranice
www.graphics8.nytimes.com/images/2007/08/07/us/07hilberg.190.jpg
- Slika III. i IV. preuzete s internet stranice
www.usmmm.org/
- Slika II. i V. preuzete iz knjige *Unerbetene Erinnerungen: Der Weg eines Holocaust-Forschers*

- BILJEŠKE STR. 334-345**
- 1| www.nzz.ch/nachrichten/startseite/article8 {Götz Aly} (11. IV. 2008.).
- 2| Preuzeto iz *Der Standard* 01. IX. 2006. (www.derstandard.at/fs/2475608 (11. IV. 2008.)).
- 3| Vidi: Jürgen Peter, *Der Historikerstreit und die Suche nach einer nationalen Identität der achtziger Jahre* (Frankfurt am Main/New York: Peter Lang Verlag, 1995.) i sl. publikacije.
- 4| Browning 2007., 7.
- 5| Područje xx. okruga (*Bezirka*) koji se zove Brigittenau isprva je bilo povezano s II. okrugom, Leopoldstadtom. Područje je bilo pretežno naseljeno Židovima, još od nepopularnih antisemit-skih odredaba cara Leopolda II. Godina *Anschlusa* značila je eskalaciju terora. U Brigittenauu je organizirano prvo prikuplja-lište Židova. Mnoge su obitelji pobjegle, baš kao Hilbergova, ali većina ih je morala ostati. Tijekom ratne 1944., u prvom savezničkom bombardiranju okrug je teško stradao.
- 6| Hilberg 2008., 29.-31.
- 7| Iako isprva nije vjerovao toj vijesti (naime, njegovi su mu stariji rođaci ulili nevjericu prema američkom „senzacionalističkom“ tisku) Raul je uskoro počeo voditi dnevnik ratnih zbivanja, u kojem je sustavno bilježio dnevna zbivanja u Europi Hilberg 2008., 41.-42.
- 8| Hilberg 2008., 29.
- 9| Hilberg 2008., 35.-36., 40.
- 10| Hilberg 2008., 33.
- 11| Možda treba napomenuti da Hilberg po vlastitim istraživanjima procjenjuje brojku ubijenih Židova na 5,1 milijuna. Hilberg napominje da se pri izračunu ne radi o običnom zbrajanju i u svom djelu to i demonstrira. Među prvima je dao točne izračune broja ubijenih Židova po zemljama (Na prostoru tadašnje Jugoslavije je prema njemu ubijeno 60000) i godinama; Vidi: Hilberg 1982., 31. ili Hilberg 2007.a, 1282.-1285., 1300.
- 12| Djelo Franza Neumanna nastalo između 1942. i 1944. referira se imenom Behemoth na neman iz židovske mitologije, ali i poznato djelo Thomasa Hobbesa. Neumann u njemu po prvi put sustavno obrađuje strukture nacističke Njemačke.
- 13| Dapače, nakon što je Neumann prihvatio Hilbergovu temu doktorske disertacije, rekao je mladom kolegi „to je vaša propast.“ Pri završavanju disertacije Eric Marder je Hilbergu savjetovao da uz naslov napiše „put do moje propasti.“ Međutim Hilberga se nije dalo zaustaviti. Tek će kasnije, nakon brojnih neprilika već oko izdavanja disertacije shvatiti što mu je mentor time htio poručiti.
- 14| Vidi: Heil, s. v. Holocaust, u *Lexikon des Holocaust* i s. v. Shoah i *Der Standard* 01. IX. 2006. (www.derstandard.at/fs/2475608 (11. IV. 2008.)). Hilberg međutim nije prvi koji rabi pojam proces uništenja – Vernichtungsprozeß. Već 1945. uveo ga je dr. Rudolf Kastner.
- 15| Usporedi: Hilberg 2003a, 9-12. i *Der Standard* 01. IX. 2006. (www.derstandard.at/fs/2475608 (11. IV. 2008.)).
- 16| Hilberg 2008., 62.-72.
- 17| Hilberg 2008., 61-62.
- 18| Portoriko je još od Španjolsko-američkog rata i Pariškog sporazuma pod upravom Sjedinjenih Država. Tijekom XX. stoljeća u nekoliko su navrata proširivana prava tog otoka. Hilberg u svojim zapisima i memoarima ne spominje mnogo situaciju u Portoriku, makar je tamo radio upravo u burnim vremenima, kada su portorikanski nacionalisti pokušali ubiti predsjednika Trumana. Hilberg samo kratko uspoređuje Portoriko s Havanom i zaključuje da je mentalitet ljudi potpuno drugačiji, sklon „tužnoj rezignaciji,“ pa da čak i njihova himna tako ima „vrlo tužne tonove.“ O tome u: Hilberg 2008., 83.-103.
- 19| Hilberg 2008., 73.
- 20| Hilberg 2008., 72.-79.
- 21| Leon Poliakov (1910.-1997), povjesničar ruskog podrijetla koji je živio veći dio života u Francuskoj. Kao osnivač i voditelj *Centre de Documentation Juive* (1943.) Poliakov spada među pionire istraživača Holokausta. No Poliakov u *Le Bréviaire de la Haine* koristi samo dio dokumenata koji su mu bili dostupni, jer je sudjelovao u Nürnberškom procesu, i tako se osvrće ponajviše na završnu fazu procesa uništenja.
- 22| Gerald Reitlinger (1900.-1978.), britanski ekonomist i povjesničar, u *The Final Solution* uzima širi spektar dokumenata od Poliakovaa, no njegovi se zaključci svode na uske britanske perspektive po kojima „proces istrebljenja“ ostaje „nedovršen,“ pošto je velik dio Židova na zapadu preživio.
- 23| Hilberg 2008., 96.-97.
- 24| Sama je Hilbergova doktorska disertacija činila tek nešto više od 22% cijeloga istraživanja/ manuskripta.
- 25| Hilberg sam nije bio zadovoljan tim izdanjem, ali je naravno shvatio da je već i tiskanje manuskripta postignuće. Urednik Alexander Morin prema riječima Hilberga je odviše škrtario, prijelom nije bio izveden dobro pa su se dijagrami i grafovi koje je mjese-cima izrađivao ponekad morale lomiti na dva dijela, a i sam je omot knjige bio izrazito sličan ondašnjem bestselleru Williama Shirera o usponu i padu Trećeg Reicha.
- 26| Prilika je ovo da se napomene kako je Hilberg „bojkotirao“ Njemačku sve do 1985. kada je prvi put nakon dugo vremena odlučio posjetiti tu zemlju. Činjenica da do kraja 1980-tih godina u Njemačkoj ne postoji niti jedna sveobuhvatna i sustavno napisana povijest zločina nad Židovima dakako je povezana s Hilbergovom odlukom. Radi se o njegovoj kritici historiografije, koja je tek u vrijeme *Historikerstreita*, čini se, shvatila poruku. Kronenberg 2008., 98.
- 27| Aly 2008., 116.-118.
- 28| Potom su slijedili prijevodi na francuski (1988.), talijanski (1999.), japanski, španjolski (2005.) a za 2009. je zakazano i predstavljanje izraelskog izdanja.
- 29| Götz Aly (r. 1947.) svjetsko je priznanje stekao člancima i radovima uz temu Holokausta i nacističke politike uništenja (*Vernichtungspolitik*). Ove je godine, u inflaciji knjiga o „šezdesetosmoj godini“ Aly je izdao svježu studiju pod naslovom *Unser Kampf 1968 (Naša borba 1968.)* u kojoj iznosi kontroverznu tezu o generaciji mladih buntovnih šezdesetosmaša, koji po njemu i nisu toliko različiti od njihovih roditelja, odnosno generacije 1933. U Njemačkoj upravo traje žustra diskusija o iznesenim tezama. Aly u toj knjizi također ukoliko priča o poteškoćama izdavanja Hilbergova djela u Njemačkoj 60-tih i 70-tih.
- 30| Novija njemačka historiografija nam po pitanju Holokausta daje najvažnije rezultate. Talijanska, francuska ili američka našle su se daleko iza nje. Kao što je i sam Hilberg isticao, u posljednjih desetak godina, rijetko se koje djelo osvrće na nova, relevantna vrela bez dodatne dramtizacije.
- 31| Jürgen Matthäus, „Historiography and the Perpetrators of the Holocaust,“ *The Historiography of Holocaust*, ur. Dan Stone (Palgrave McMillan, 2004.): 202.
- 32| Besançon na temelju Hilbergovih etapa stvara usporedbu nacističke i komunističke antisemitske politike. Vidi: Alain Besançon, *Zla kob stoljeća* (Zagreb: Dom i Svijet, 2002.).
- 33| O tome u: Robert Faurisson, „Genocide by Telepathy, Hilberg Explains,“ *Newport Beach: The Journal of Historical Review*, 18/1 (1999.) ili www.ihr.org/jhr/v18/v18n1p15_Faurisson.html (14.IV.2008.).
- 34| Hilberg 2007a, 11.-32.
- 35| Uz otpor nije stavio niti jednu crticu, dvije su uz izbjegavanje ili nedjelovanje, dok je najviše njih uz popuštanje i slabljenje. Takve tvrdnje mnogo su bliže istini od mitologiziranih priča o otporu Židova, no Hilbergu su donijele niz kritika i napada, ponajviše u sedamdesetim godinama od Hanne Arendt.
- 36| Usp. Hilberg 2008., 110.-111. i Hilberg 1982., 51.
- 37| Hilberg 2007a, 55.-66., 1067.
- 38| Hilberg 2007a, 56.-66.
- 39| Hilberg 2007b, 30.-31.

- 40] Hilberg se govoreći o Hrvatskoj oslanja na njemačku i talijansku korespondenciju, te Beogradske novine *Donauzeitung*. Naravno, Hilberg nije mogao otići u dubinu, niti mu je to bila namjera. Kratki osvrti i pregledi bili su sasvim dovoljni da otvore te nove teme drugim istraživačima Holokausta, tzv. „internacionalisti“ koji pitanje sagledavaju još uvijek samo u kontekstu Trećeg Reicha i Hitlera, ali obraćaju pozornost i na nenjemačke zemlje. Vidi: Hilberg 2007a, 755.
- 41] Hilberg 2005a, 124-173.
- 42] web.archive.org/web/20070211063206/http://buchhandel-bayern.de/geschwister-scholl-preis/2002_laudatio.shtml (11.x.2008.)
- 43] Hilberg sam svoje djelo naziva „triptih“ (slika sastavljena od tri povezana dijela). Zanimljivo, mnogo bolju recepciju je knjiga doživjela u Njemačkoj negoli u Sjedinjenim Državama. Očito, 1992. mnogo se toga promijenilo. Kritičari knjige možda bi mogli zlobno primjeriti da je stilski knjiga napisana „korektno“, nešto blažeg tona, a da se koncepcija kojom se ne stavlja fokus samo na nacističke vođe i aparat već i na anonimne žrtve vjerojatno njemačkom čitatelju čini probavljivijom. Ipak, treba vjerovati da to nije razlog uspjeha knjige. Prije bi se moglo reći da su promjene u Njemačkoj jasnije. Djelovanje čitave plejade mladih povjesničara koji su oživjeli diskusije i modernim diskursom aktualizirali pitanja iz prošlosti dovelo je do toga da se u nekoliko godina, desetljeća, stanje bitno izmijenilo. O tome u: Hilberg 2008., 162.-164.
- 44] Browning 2007., 13.-15.
- 45] Browning 2007., 19. i Hilberg 2003b, 1293.-1296.
- 46] Radi se ovdje o Kubrickovom suradniku i prijatelju Michaelu Heeru. Zanimljivo, on je za Hilbergovu knjigu u *Vanity Fairu* jednom prilikom zapisao: „zastrašujući volumen, teško posložene dvije kolumne, 800 stranica, gomila bilježaka, toliko detaljirano da je trebalo biti puno koncentriraniji nego što sam ja bio. Vidio sam da je iscrpno; bio je to težak rad, a i čitalo se tako, kao definitivni zapis *Konačnog rješenja*.“ Vidi: www.visual-memory.co.uk (12.v.2008.).
- 47] Analizom Kubrickovih filmova, od *Isijavanja do Full Metal Jacketa* primjetan je njegov interes za temu Holokausta, pa čak i utjecaj Hilbergove knjige. O tome: www.visual-memory.co.uk (11.v.2008.).
- 48] Lucy S. Dawidowicz (1915.-1990.) proslavila se kao autoritet knjigom *The War Against The Jews, 1933-1945 (Rat protiv Židova, 1933.-1945.)*. Potom izdaje brojne slične publikacije. Hannah Arendt (1906.-1975.), njemačka teoretičarka politike i učenica Karla Jaspersa postala je jedna od najistaknutijih proučavatelja Holokausta.
- 49] Dawidowitz 1997., 118.-122.
- 50] U kasnijim komentarima Hilberg autorici spočitava da je iznijela potpuno krive podatke kada je govorila o deportaciji Židova.
- 51] Browning 2007., 9.
- 52] Hilberg 2008., 144.; Današnji povjesničari to također rade, iako s većom dozom opreza. Najbolji primjer je članak Dana Michmana *Jewish Leadership in Extremis* gdje autor Hilberga i Arendt navodi kao primjere starije struje koja je s više ili manje rezerve kritizirala funkciju u ulogu *Judenrata*. Vidi: Dan Michman, „Jewish Leadership in Extremis“, *The Historiography of Holocaust*, ur. Dan Stone (Palgrave McMillan, 2004.): 319-327; Robert Rozett, „Jewish Resistance“ *The Historiography of Holocaust*, ur. Dan Stone (Palgrave McMillan, 2004.): 344.
- 53] Njemačko je izdanje (München Piper Verlag) pismo prenijelo baš tim riječima, „glup“ i „lud.“ Američki prijevod je (ne)slučajno izostavio tu rečenicu! Usp. Hannah Arendt. „Eichmann u Jerusalemu: Izvještaj o banalnosti zla“, u: *Šoa – prošlost koja nas prati. Europski glasnik*, 5/2000., 76.-163. i Hilberg 2008., 134.-135.
- 54] Hilberg 2008., 135.
- 55] Citat se u zbirci tekstova *Šoa – prošlost koja nas prati* (hrv. prijevod iz 2000. godine) nalazi na samom kraju članka, stranici 164. Isti citat, u nešto drugačijem prijevodu može se naći kod Franje Tuđmana u *Bespućima* na 418. stranici. Tuđman se češće oslanja na Hilberga, zapažajući da „je pogrešno antisemitizam i sve njegove zlokobne plodove, naročito one u drugom svjetskom ratu, pripisivati pretežno samo njemačkoj povijesti, kako to čine i ozbiljni proučavatelji genocida nad Židovima, kakvi su npr. N. Levin, pa i R. Hilberg...“ Vidi u: Tuđman 1994., 413.-437.
- 56] Berg 2003., 468.
- 57] www.welt.de/print-welt/article581968/Eichmann_war_nicht_banal.html (01.x.2008.)
- 58] Friedländer to čini iako je svjestan činjenice da je jedna od najboljih kritičkih verzija dnevnika koji sjedeći o zločinima nad Židovima upravo Hilberg uredio – dnevnik Adama Czerniakowa. Baš zbog toga kritika se čini loše plasirana i nejasna. Friedländer 2007a, 111.
- 59] Friedländer 2007b, 126.
- 60] James Ingo Freed (1930.-2005.) često je zanemarivan arhitekt koji nije poznat širim krugovima u Hrvatskoj, pa ni unutar arhitektonske znanosti. Ipak, u Sjedinjenim Državama je ostvario uspješnu karijeru. Sudjelovao je na projektima u suradnji sa proslavljenim Mies van der Rohe (npr. *Seagram zgrada* u New Yorku) i bio član *Chicago Seven*. Među poznatije projekte spada javna knjižnica u San Franciscu, memorijal američkim zračnim snagama na Arlingtonu i *The Ronald Reagan Building and International Trade Center*. Kritičari su njegovu izvedbu memorijalnog muzeja Holokausta sa svih strana hvalili. Vidi: Dan Stone, „Memory, Memorials and Museums“, *The Historiography of Holocaust*, ur. Dan Stone (Palgrave McMillan, 2004.): 519.
- 61] Hilberg 2008., 112.-114.
- 62] Umjesto jedne, postavljeno je više kanti plina i time se izgubila „dubina.“ Vidi u: Hilberg 2008., 113. i www.ushmm.org (04.iv.2008.). Hilberg se potkraj 1970-tih počeo detaljnije baviti problemom željeznica, koji je iziskivao mnogo istraživanja, a bio je lišen ikakve „politizacije“ i „ideologizacije.“ Svojim je radom tako Hilberg analizirao ulogu željezničkog sustava Njemačke, za koji se uspostavilo da je bio ključan u provođenju „Konačnog rješenja.“ Vidi: Browning 2007., 12.
- 63] Hilberg 2008., 156.
- 64] Andrew Charlesworth, „The Topography of Genocide“, *The Historiography of Holocaust*, ur. Dan Stone (Palgrave McMillan, 2004.): 216.-252.
- 65] Smatra se da je Lanzmannov film najbolja ekranizacija Holokausta ikada. Treba tek misliti kako bi bilo da je Hilberg iskoristio svoje poznanstvo sa Stanleyem Kubrickom i uspio snimiti film po svom *Uništenju*.
- Vjerojatno bi i tada dobivao brojne kritike. Tema Holokausta u umjetnosti, literaturi i filmu još nije dovoljno obrađena ni u nas ni u svijetu, ali zahtijeva pažnje, pogotovo zbog brojnih polemika koje su se pokretale. O tome samo u natuknicama Hilberg govori i u svojim memoarima. Također pogledati: Dominick LaCapra, *History And Memory After Auschwitz* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998.).
- 66] Hilberg 2008., 162.
- 67] Ironično, posljednji Hilbergov intervju prema pisanju Normana Finkelsteina BBC je „adaptirao“, izrezavši (Hilbergove) komentare o Edgaru Bronfmanu i Israelu Singeru, vodećim ljudima *World Jewish Congressa*.
- 68] Hilberg 2007b, 33.
- 69] Hilberg 2005b, 87.-88.
- 70] www.counterpunch.org/neumann08152007.html (03.xii.2007.)
- 71] web.archive.org/web/20070211063206/http://buchhandel-bayern.de/geschwister-scholl-preis/2002_laudatio.shtml (11.xii.2007.)
- 72] Hilberg 2008., 179.-175.
- 73] www.lockergnome.com/movies/Raul-Hilberg-81-Historian-Wrote-Holocaust-Bureaucracy-Dies-ftopict84458.html (01.xii.2007.)

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 6/7 2009.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
godina VI, broj 6/7, 2009.

Glavna i odgovorna urednica

Nikolina Sarić

Uredništvo

Tomislav Bradolica, Vanja Dolenc,
Nikolina Sarić, Filip Šimetin Šegvić,
Andreja Talan

Urednik pripravnika

Stefan Treskanica

Redakcija

Tomislav Bradolica, Vanja Dolenc,
Nikolina Sarić, Filip Šimetin Šegvić,
Andreja Talan, Stefan Treskanica

Recenzenti

dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Jasna Galjer
Tomislav Galović, prof.
dr. sc. Ivo Goldstein
mr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Petar Korunić
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol
dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus
dr. sc. Drago Roksandić

Lektura i korektura

Vedrana Janković
Marko Pojatina
Zoran Priselac

Dizajn i priprema za tisak

Tomislav Vlainić
Lada Vlainić

Prijevod sažetaka na engleski jezik

Tomislav Brandolica
Marko Lovrić
Marija Marčetić

Prijevod sažetaka na njemački jezik

Azra Plićanić-Mesić, prof.
Filip Šimetin Šegvić

Prijevod sažetaka na francuski jezik

doc. dr. sc. Zvezdana
Sikirić-Assouline
Zrinka Miladin

Izdavač

ISHA Zagreb
– Klub studenata povijesti

Tisak

Kerschhoffset

Naklada

Tiskano u 300 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo
stavove autora i ne predstavljaju
nužno stavove i mišljenja uredništva
i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno
je uz novčanu potporu Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
Cijena časopisa iznosi 7,00 kn.

Adresa uredništva:

ISHA Zagreb
– Klub studenata povijesti
(za: Redakcija „Pro tempore“),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com
nikolina.sar@gmail.com

